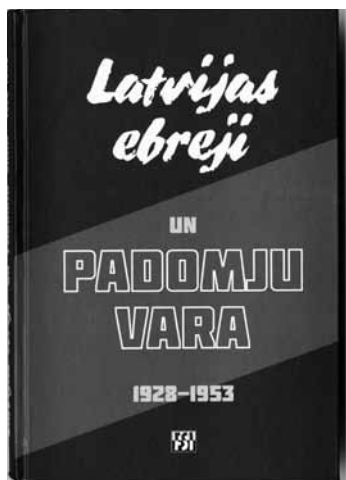

VĒSTURNIEKI IZMEKLĒ APSŪDZĪBAS

Dribins L., Žvinklis A., Stranga A., Bleiere D.,
Žagars Ē., Šteimans J., Šneidere I.
Latvijas ebreji un padomju vara: 1928–1953
Zinātnisks apcerējums. Sastādītājs un zinātniskais redaktors
L. Dribins
Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts,
2009. 308 lpp.

Grāmata ir prominentu vēsturnieku pētījumu krājums, kas veltīts sekojošu mītu analīzei par tā dēvēto ebreju vainu:

1. Ebrejiem pārmet, ka 20. gs. divdesmitajos un trīsdesmitajos gados viņi esot bijuši Latvijas valstij naidīgās komunistiskās pagrīdes galvenie aktīvistī;
2. 1940.g. vasarā ebreji esot bijuši viskvēlākie padomju okupācijas karaspēka sveicēji, bet pēc tam dominējuši padomju pārvaldes aparātā, it īpaši čekā. Ebreji tāpēc esot atbildīgi par padomju represijām pret latviešu tautu.

Kaut arī kopš tiem laikiem jau aizritējuši septiņi gadu desmiti, sabiedrības vēsturiskajā apziņā šīs apsūdzības stereotipi joprojām ir dzīvi. Krājuma ievadkrakstā norādīts, ka socioloģiskajā aptaujā, kas 2006.–2007. gadā veikta Latvijas vidusskolās un LU, atklājies, ka "...ievērojama respondentu daļa uzskata, ka attiecības starp latviešiem un ebrejiem atsevišķos vēstures posmos bijušas ļoti pret-runīgas un konfrontējošas" (7. lpp.). Vai pār-

metumi ir pamatoti? To izdibināt centušies grāmatas autori. Viņi neuzstājas ne prokuro-ru, ne advokātu lomā, tikai sniedz bagātīgu faktū materiālu, kas iegūts ilgstošos arhīvu pētījumos, ļaujot lasītājam pašam saprast un izdarīt secinājumus.

Krājuma sastādītāja un zinātniskā redak-tora, LU Filozofijas un socioloģijas institūta vadošā pētnieka *Dr. hist.* Leo Dribina ievadā "Tēmas vieta Latvijas historiogrāfijā un publi-cistikas vēsturē" (7.–21. lpp.) dots pārskats par galvenajiem latviešu un ebreju attiecību posmiem, sākot ar 1919. gadu — Latvijas valstiskuma veidošanās laiku. Acīmredzot, sastādītājs šaubījies par krājuma nosprausto hronoloģisko rāmju (1928–1953) pamato-tību un tāpēc tos ievadkrakstā paplašinājis, atvirzot atpakaļ par deviņiem gadiem, kad Latvijas ebreji pirmo reizi tika konfrontēti ar padomju varas politiku. P. Stučkas Padomju Latvijas valdība un revolucionārie tribunāli 1919. gadā vērsušies pret ebrejiem ar sis-temātiskām mantas konfiskācijām, liels bijis arī uz nāvi notiesāto ebreju skaits — ebreji

pēc vāciešiem kļuva par otro lielāko sarkanā terora upuru grupu. Tas noteicis Latvijas ebreju negatīvo nostāju pret boļševikiem un mudinājis ebreju jaunatni kopā ar latviešiem cīnīties par Latvijas neatkarību (8.–9. lpp.).

Tematisku pētījumu virkni ievada LU Vēstures institūta zinātniskā līdzstrādnieka Artūra Žvinkla raksts “Ebreji Latvijas parlamentārās iekārtas laikā no 1928. gada līdz 1934. gadam. Attieksme pret demokrātisko valsti un tās pretiniekiem” (22.–55. lpp.). Ebreji kļuva par vienu no pirmajām nacionālajām minoritātēm, kura noticēja Latvijas neatkarības idejai, — raksta A. Žvinklis (22. lpp.). Ebreji to esot apliecinājuši ar savu stāju Latvijas atbrīvošanas cīņās, plašām aktivitātēm karā smagi cietušās ekonomikas atjaunošanā, arī ar vēlēšanos iegūt Latvijas pilsonību. 1930. gadā no 94 388 ebrejiem 84 444 bijuši Latvijas pilsoņi (23. lpp.). Pretēji valdošajam uzskatam par ebreju vienotību, tā patiesībā bija sociāli un politiski sašķelta sabiedrība. Kāda bija tās politiskā orientācija? Autora veiktā 3. un 4. Saeimas vēlēšanu rezultātu analīze pārlicinoši pierāda, ka ebreju absolūtais vairākums savas balsis mēdza atdot cionistiem vai konservatīvai reliģiskai partijai “*Agudat Israel*”. Par ebreju sociāldemokrātisko partiju “*Bund*” 1928. gadā nobalsoja tikai 5 302 vēlētāji no 40 966 ebreju vēlētāju kopskaita, bet 1931. gadā — attiecīgi 5 044 no 45 740 (26.–29. lpp.).

1928. gadā vēlēšanās piedalījās pagrīdē esošās komunistiskās partijas izveidotais formāli bezpartejiskais kreisās strādniecības un darba zemniecības saraksts, kas tika ievēlēts Saeimā. Varam noteikt to vēlētāju nacionālo piederību, kuri pavēra komunistiem ceļu uz Latvijas parlamentu. Salīdzinot ebreju balsstiesīgo kopskaitu un par ebreju partijām nodoto balsu skaitu, A. Žvinklis secina, ka, iespējams, tikai ap 6–7 tūkstošiem ebreju balsojuši par komunistiem (28. lpp.). Rakstā sniegts plašs materiāls par ebreju parlamentāriešu, ebreju biedrību un organizāciju patriotismu un lojalitāti pret Latvijas valsti, taču

secināts, ka komunistiskajā pagrīdē bijuši arī ebreji (49.–51. lpp.). Latvijas kompartijas biedru kopskaits svārstījies no apmēram 700 cilvēkiem 1928. gadā līdz aptuveni 1100 biedriem 1933.–1934. gadā. Komunistu pagrīdnieku nacionālā sastāva noskaidrošanai trūkst ziņu, ir tikai fragmentāras norādes. Tā 1930. gadā no Rīgas organizācijas 282 komunistiem 80,5% bija latvieši. Tomēr Latgalē ebreju īpatsvars komunistiskajā pagrīdē tajā laikā bijis krietni lielāks. Pēc A. Žvinkļa aplēsēm, apmēram puse Latgales komunistu 1930. gadā varētu būt bijuši ebreji. Tas nozīmēja, ka šajā laikā Daugavpilī darbojies ap 190 ebreju komunistu. Neskatoties uz to, nelegālās kompartijas virsotnē ebreji nokļuvuši visai reti. Autors norāda, ka, sākot ar 1930. gadu, Latvijas kompartijas vadība īstenojusi “ebreju atgrūšanu no komunistiskās kustības”: “Komunistu rindās nonākušajiem ebrejiem lika saprast, ka viņu nacionālā piederība ir aizdomas raisošs apstākļi” (50. lpp.).

LU Vēstures un filozofijas fakultātes profesors *Dr. habil. hist.* Aivars Stranga krājumu bagātinājis ar rakstu “Ebreji Latvijas komunistiskajā partijā Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma gados: 1934. gada 15. maijs–1940. gada 17. jūnijs” (56.–68. lpp.).

Autors pierāda, ka ne pagrīdē esošajā komunistiskajā partijā, ne nelegālajā Sarkanajā palīdzībā ebreji kustības vadībā nav darbojušies. Īpaši interesanti ir materiāli par izmaiņām nacionālajā sastāvā komunistiskajā pagrīdē Latgalē uz 1940. gada martu: pirmajā vietā komunistu skaitā bija latgalieši, otrajā — krievi, trešajā — poļi, ceturtajā — baltkrievi un tikai piektajā vietā ebreji (64. lpp.). Autors parāda, ka nelegālā komunistiskā partija pārdzīvoja dziļu iekšēju krīzi, ko vēl padziļināja politpārvaldes iefiltrētais provokators. Tomēr aizvien pieaugošo agresijas draudu apstākļos no nacistiskās Vācijas puses pastiprinājās antifašistiskais noskaņojums ebreju demokrātiskajā inteliģencē, it īpaši jaunatnes vidū. A. Stranga norāda, ka šie ebreju jaunatnes pulciņi darbojušies nelegālās Latvijas Darba

Jaunatnes Savienības kontrolē. No šo pulciņu dalībnieku vidus vēlāk nākusi virkne redzamu ebreju personību, kuri pēckara Latvijā darbojušies kultūras un zinātnes laukā (65. lpp.). Īpaši aktuāls vēl joprojām plaši izplatītā mīta sakarā par ebrejiem kā galvenajiem “padomju tanku bučotājiem” ir profesora A. Strangas apjomīgais raksts “Latvijas okupācija 1940. gada jūnijā un ebreji” (69.–115. lpp.). Pētījuma ievadā autors atgādina, ka 1940. gada 17. jūnija notikumi noritēja apstākļos, kad pasaules kara dēļ bija pasliktinājies strādnieku stāvoklis un neapmierinātība ar K. Ulmaņa režīmu bija ievērojami pieaugusi. Tas bija: “... cēlonis tam, kāpēc jūnijā padomju okupantu ierašanos proletāriskie slāņi uztvēra ar lielām cerībām uz ekonomiskā stāvokļa uzlabošanu” (69. lpp.). Ebreji nebija vienīgi sveicēji, kā 70 gadus esot ticis apgalvots! Uz plaša dokumentu klāsta izpētes pamata autors pierāda, ka sveicēju pūlis bijis “daudz nacionāls”, ebreji nebija dominējošie sagaidītāju vidū (106. lpp.). Principiāli svarīgs ir autora atgādinājums, ka “...pastāvēja viens faktors, kas lika daudziem ebrejiem — un ne mazumam latviešu — izturēties pret okupantiem kā mazāko ļaunumu — tās bija bailes no nacistiskās Vācijas” (105. lpp.). Autors uzsver, ka otrs faktors, kas ietekmēja ebreju un ļoti daudzu latviešu nostāju, bija nepatika pret K. Ulmaņa autoritāro režīmu un cerība, ka notiks Latvijas demokratizācija (105. lpp.). Šķiet, ka profesors A. Stranga ir pirmais, kas Latvijas historiogrāfijā spējis sniegt tik objektīvu 1940. gada jūnija dienu notikumu izvērtējumu.

LU Latvijas vēstures institūta vadošā pētniece *Dr. hist.* Daina Bleiere rakstījusi par tematu “Latvijas sovjetizācijas sākumposms. Ebreju loma. 1940. gada jūnijs–1941. gada jūlijs” (116.–152. lpp.). Pētniece noskaidrojusi, ka uz 1941. gada 1. janvāri Latvijas komunistiskajā partijā bija 309 ebreji — 11% no visa komunistu skaita (118. lpp.). Ebreju komunistu skaitu varētu uzskatīt par samērā lielu, jo ebreju Latvijā bija tikai 4,8%. To-

mēr partijas vadošajos amatos ebreji tikpat kā netika izvirzīti. Komjaunatnē, kur ebreju bija vairāk (13%), viņu klātbūtnē atbildīgajos amatos bija jūtāmāka. D. Bleiere apsekojusi darbinieku etnisko sastāvu valsts pārvaldes institūcijās, izpildkomitejās, tiesu sistēmā, bankās, presē, arodbiedrībās un nākusi pie slēdziena: “jo svarīgākā attiecīgā joma bija no režīma viedokļa, jo mazāks bija ebreju īpatsvars” (146. lpp.).

Par tematu “Padomju militarizētās un represīvās struktūras Latvijā 1940.–1941. gadā. Ebreju dalība” rakstījis pazīstamais vēsturnieks *cand. hist.* Ēriks Žagars (153.–177. lpp.). Autors izgaicina leģendu par strādnieku gvardi kā ebreju bruņoto spēku 10 000 vīru sastāvā. Kopējo strādnieku gvardes locekļu skaitu viņš vērtē no 9 500 līdz 10 000 cilvēkiem, no tiem latvieši bija 70%, krievi — 20%, ebreji — 10% (160., 162. lpp.). Arī apgalvojumiem par “židisko čeku” rodam atspēkojumu Ē. Žagara rakstā. Kaut arī dokumentācija ir nepilnīga, Ē. Žagars lēš, ka tikai 10% čekistu ir etniski ebreji (121. lpp.).

Nacistiskās Vācijas uzbrukums Padomju Savienībai radīja jaunu situāciju ebreju attieksmē pret padomju varu. 1940. gadā komunisti aizliedza visas ebreju politiskās partijas, likvidēja nacionālo kultūras dzīvi, ebreju elite bija smagi cietusi no padomju represijām, taču 1941. gadā un līdz pat Otrā pasaules kara beigām Padomju Savienība bija vienīgais reālais spēks, kas Eiropas kontinentā spēja stāties pretī hitleriskajai Lielvācijai un apturēt nacistu uzsākto ebreju tautas iznīcināšanas procesu. Par Latvijas ebreju piedalīšanos cīņās pret nacistisko vērmahtu plašu apcerējumu publicējis Daugavpils Universitātes emeritētais profesors *Dr. hist.* Josifs Šteimans: “Latvijas ebreji Padomju Savienībā un PSRS bruņotajos spēkos. 1941. gada 22. jūnijs–1945. gada 9. maijs” (178.–214. lpp.). Autors aprēķinājis, ka no tiem Latvijas ebrejiem, kuriem bija izdevies evakuēties uz padomju aizmuguri, ap 5000 karoja frontē pret

nacistisko Vāciju (180. lpp.). To vidū bija ne tikai padomju varas piekritēji, bet arī komunistiskās ideoloģijas un Staļina režīma pretinieki — pārliecināti cionisti, ticīgie, bundisti. Autors norāda, ka “ebreji, kas piedalījās karā pret nacistiem, apzinās, ka viņi cīnās par visu ebreju glābšanu” (188. lpp.), un tas noteicis viņu nostāju.

J. Šteimans, kurš pats cīnījies frontē pret hitleriešiem un ticis ievainots, savā rakstā cenšas radīt ebreju karavīra kolektīvo tēlu, tāpēc iepazīstina lasītāju ar daudzām kara dalībnieku biogrāfijām. Raksta noslēgumā “Kara bilance” autors atgādina, ka ebreju karavīrs cīnījies ne tikai par savas nācijas eksistenci, bet arī latviešu interesēs: “...ja uzvarētu hitleriskā Vācija, tad latviešus pārvācotu vai pārvietotu uz Krieviju, Latvijas teritorijā ieplūstu vācu kolonisti, latviešu kultūra un valoda izzustu” (210. lpp.).

Krājumu noslēdz LU Vēstures institūta vadošās pētnieces *Dr. hist.* Irēnas Šneideres plašais pētījums “Latvijas ebreji un padomju režīms. 1944.–1953. gads” (215.–255. lpp.). Latvijas ebreju lielākā daļa bija gājuši bojā holokaustā, lieli bija arī zaudējumi karā un padomju gulagos. Autore uzskata, ka nav skaidrības par ebreju skaitu Latvijas PSR pēc Otrā pasaules kara. Taču Latvijas teritorijā ieplūda ievērojams skaits ebreju no citām padomju republikām un 1959. gadā šeit dzīvoja 36,6 tūkstoši ebreju.

I. Šneidere izseko līdz ebreju sarežģītām attiecībām ar padomju varu — no vienas puses, padomju režīms nepieļāva ebreju kopienas atjaunošanu, ierobežoja reliģisko dzīvi un ebreju nacionālās kultūras aktivitātes. Ar 1948. gadu padomju politikā iezīmējās atklāts pavērsiens pret ebrejiem; no slēptā antisemitisma padomju režīms pārgāja uz atklātām organizētām antisemitisma kampaņām. No otras puses, lielākā daļa, it īpaši ieceļotāji no citām padomju republikām, pirmajos pēc-kara gados loloja ilūzijas par piederību padomju valstij, darbojās komunistiskajā partijā, kur veidoja piecus sešus procentus no visu

komunistu īpatsvara (222., 223. lpp.). Pētniece norāda, ka, neskatoties uz ebreju sākotnējo lojalitāti un samērā lielo ebreju komunistu skaitu, viņi nekad nebija vadošos amatos, partijas nomenklatūrā bija salīdzinoši maz pārstāvēti, turklāt viņiem parasti bija maza loma (223. lpp.). Pētījumā izvērtēts ebreju devums saimniecībā un medicīnā, zinātnē un izglītībā, kur ebrejiem, neapšaubāmi, bija svarīga loma (225.–229. lpp.), taču aizvien pieaugošās diskriminācijas apstākļos ebreji pakāpeniski zaudēja šīs pozīcijas. Rakstā liela vērība pievērsta padomju varas īstenošanai antisemitisma propagandai (234.–239. lpp.) un aizvien pieaugošām represijām pret ebrejiem, kuras sasniedza kulmināciju bēdīgi slavenajā «ārstu indētāju lietā» 1953. gada janvārī–martā (239.–249. lpp.). Raksta nobeigumā autore secina, ka ebreju attieksme pret padomju režīmu pēc Otrā pasaules kara līdz Staļina nāvei 1953. gada martā bijusi ļoti atšķirīga. Pēc autores domām, to noteica atšķirīga izcelsme — pirmskara Latvijas ebreji un iebrucēji no citām padomju republikām, bet it īpaši uzskatu atšķirība, ko aizvien spēcīgāk ietekmēja Izraēlas valsts eksistence. Tas veicināja cionisma atdzimšanu plašās ebreju masās un atsvešināšanos no padomju ideoloģijas. Taču jāpiekrīt autorei, ka saglabājās arī liels skaits ebreju, kuri nemainīgi palika padomju režīma principiāli piekritēji.

Krājumu noslēdz sastādītāja L. Dribina pēcvārds, kurā secināts, ka antisemitisma prakse padomju iekšpolitikā un ārpolitikā faktiski turpinājās līdz pat PSRS sabrukumam.

Zinātniskos pētījumus papildina pielikums, kurā ievietoti memuāru fragmenti un dažādi statistiski materiāli par ebreju dzīvi un darbību Latvijā.

Nav šaubu, ka grāmata ir vajadzīga un nākusi īstā laikā. Gribas ticēt, ka tā būs vienlīdz aktuāla kā ebrejiem, tā arī latviešu lasītājam.

Mārgers Vestermanis,
Dr. hist. h. c.